

Tebinka, Jacek

"A most extraordinary and mysterious business: the Zinoviev letter of 1924",
Gill Bennett, London 1999 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 33/1, 250-252

2001

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Liberalnej. Na jej czele stał wówczas sir Henry Campbell-Bannerman. Tak samo Horatio H. Kitchener nie był w 1904 r. szefem sztabu Armii Indii, a jej głównodowodzącym.

Niezależnie jednak od wymienionych uchybień i błędów należy uznać książkę Jakuba Polita za bardzo dobrą i wartościową lekturę, która umożliwi ewentualnemu odbiorcy pogłębienie wiedzy na temat dziejów Imperium Brytyjskiego w pierwszym ćwierćwieczu XX w.

Michał Leśniewski
Warszawa

a m Bennett, „A Most Extraordinary and Mysterious Business”: The Zinoviev Letter of 1924, „Foreign and Commonwealth History Notes”, No. 14, London 1999, ss. 128

W dotychczas wydawanych przez brytyjskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych (Foreign and Commonwealth Office — FCO) biuletynach historycznych — „History Notes” dominowały krótkie broszury poświęcone przede wszystkim historii i organizacji tego resoru oraz problemom z przeszłości, które aktualnie zajmowały brytyjską politykę, jak np. sprawa losów złota Trzeciej Rzeczy¹. W ramach tej serii ukazał się w 1996 r. zeszyt na temat Katynia po odtajnieniu w Public Record Office w Kew dokumentów Special Operations Executive (SOE), dotyczących Polski². Nie przyniósł on jednak informacji zmieniających zasadniczo dotychczasową wiedzę o polityce Wielkiej Brytanii w kwestii mordu katyńskiego.

Najnowszy, poświęcony słynnej sprawie listu Zinowiewa, czternasty numer „History Notes”, w porównaniu do poprzednich, zasługuje w pełni na miano książki, a nawet monografii naukowej. Jej autorem jest Gill Bennett, oficjalny historyk (Chief Historian) w FCO, jedna z redakterek wielotomowego wydawnictwa tego ministerstwa *Documents on British Policy Overseas*, zawierającego dokumenty na temat brytyjskiej polityki zagranicznej po II wojnie światowej. Wchodzi ona też w skład powołanej latem 2000 r. polsko-brytyjskiej komisji historycznej, która ma poszukiwać akt polskiego wywiadu z czasów ostatniej wojny, dokumentujących jego wkład w zwycięstwo alianckie.

Opublikowanie 25 X 1924 r. przez zbliżony do konserwatystów dziennik „Daily Mail” rzekomego listu przewodniczącego Komitetu Wykonawczego Międzynarodówki Komunistycznej (Kominternu) Grigorija Zinowiewa do Komunistycznej Partii Wielkiej Brytanii, w którym, między innymi, nawoływał on do wzmożenia antyrządowej agitacji w siłach zbrojnych w celu obalenia burżuazyjnej władzy, wywołało oburzenie w Wielkiej Brytanii na cztery dni przed wyborami parlamentarnymi. Rządząca po raz pierwszy w dziejach Partia Pracy (Labour Party), w sojuszu z liberałami, wyszła z nich pokonana³. Przez dziesięciolecia „list Zinowiewa” budził polityczne kontrowersje. W lewicowej mitologii list był świadectwem prowokacji brytyjskich służb specjalnych i Foreign Office, nastawionych antylaburzystowsko, która doprowadziła do wyborczej przegranej Ramseya MacDonalda. W autentyczność listu wierzyli nie tylko zwolennicy konserwatystów, czy też skrajni antykomuniści. Przywoływano

¹ *Nazi Gold: Information from the British Archives*, Part I-II, „Foreign and Commonwealth History Notes”, No. 11,12, London 1996-1997.

² *The Katyn Massacre: an SOE Perspective*, „Foreign and Commonwealth History Notes”, No. 10, London 1996.

³ W literaturze polskiej na ten temat zob. A. Harasimowicz, *James Ramsey MacDonald. Życiorys socjaldemokraty*, Łódź 1986, s. 203-209.

także argumenty naukowe za jego prawdziwością⁴. Zaprzeczenia Moskwy przez całe dziesięciolecie wydawały się mieć niewielką wartość.

Geneza recenzowanej publikacji wiąże się z ukazaniem się w 1998 r. książki Nigela Westa i Olega Tsareva, byłego oficera KGB, dotyczącej radzieckiego szpiegostwa w Wielkiej Brytanii w pierwszej połowie XX w. Autorzy, korzystając z częściowego dostępu do archiwaliów radzieckich służb specjalnych, przywołali dosyć przekonujące argumenty za tezą, iż list był fałszerstwem dokonany najprawdopodobniej przez wyspecjalizowanych, w tym rosyjskich, emigrantów⁵. Publikacja ta ponownie wywołała w Wielkiej Brytanii zainteresowanie sprawą listu Zinowiewa, tym bardziej że władzę od maja 1997 r. sprawowali, po miazdzącym zwycięstwie wyborczym, laburzyści. Reagując na głosy nie tylko z własnej partii, nowy minister spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii, Robin Cook, upoważnił Gill Benett do przeprowadzenia badań źródeł pochodzenia listu. Uzyskała ona niczym nieograniczony dostęp do archiwów Secret Intelligence Service (SIS) i Security Service — MI5, zamkniętych dla zwykłych badaczy. Benett odwiedziła również Moskwę, zapoznając się z wybranymi archiwami Kominternu i radzieckiego wywiadu. Rezultatem tej szerokiej kwerendy jest najwartościowsze do tej pory opracowanie poświęcone listowi Zinowiewa, choć nie znajdziemy w nim definitywnych odpowiedzi na stawiane przez historyków w tej kwestii pytania, kto napisał list Zinowiewa, dlaczego brytyjski wywiad uznał go za prawdziwy, czy też w jaki sposób trafił on na łamy „Daily Mail”.

W pierwszym rozdziale Autorka omawia stan stosunków politycznych pomiędzy Wielką Brytanią i ZSRR, a także rolę, jaką odgrywały w nich służby specjalne obu państw. Przedstawia szeroko dwutorową politykę Moskwy, sprowadzającą się do nawiązania stosunków dyplomatycznych z rządem brytyjskim, a jednocześnie dążenia, m.in. przy pomocy Kominternu, do stworzenia warunków, które umożliwiłyby komunistyczny przewrót. Zamiary te były znane władzom brytyjskim dzięki systematycznemu łamaniu do 1927 r., przez Rządową Szkołę Kodów i Szyfrów radzieckiej łączności dyplomatycznej i agenturalnej penetracji Komunistycznej Partii Wielkiej Brytanii.

O okolicznościach ujawnienia listu Zinowiewa i reperkusjach, jakie ono spowodowało, Bennett pisze w drugim rozdziale. Treść listu okazała się bliźniaczo podobna do tego, co strona brytyjska już wcześniej wiedziała o działaniach Kremla. Autorka, analizując różne teorie na temat źródeł jego przecieku do prasy, nie była jednak w stanie ich ustalić, choć nie ulega dla niej wątpliwości, iż nietrudno było w brytyjskich służbach specjalnych o zwolenników konserwatystów gotowych to uczynić.

Ostatni trzeci rozdział poświęcony jest przedstawieniu wyników dochodzenia prowadzonego przez Bennett. Nie ma ona wątpliwości, iż kopia listu dotarła do Londynu z ryzykiej rezydentury SIS. Opierając się na dokumentach tej instytucji, Bennett wskazuje, iż list zdobyto dzięki nieznanemu z nazwiska agentowi pracującemu w Kominternie. Po dokładniejszych badaniach okazało się, że nie był to agent, ale tylko jego źródło, co znacznie podważa wiarygodność materiałów dostarczonych przez niego do stolicy Łotwy.

Pomimo zakrojonych na tak szeroką skalę badań archiwalnych Autorce nie udało się w sposób wiarygodny ustalić autorstwa listu Zinowiewa, choć jej dochodzenie prowadzi do wniosku, że został on sfalszowany przez któryś z ośrodków białych emigrantów, najprawdopodobniej jednak nie w Berlinie, jak dotychczas przypuszczano, ale na Łotwie. Nie znalazła ona natomiast w materiałach brytyjskich służb specjalnych dowodów na potwierdzenie udziału

⁴ C. Andrew, „More on the Zinoviev Letter”, „The Historical Journal”, 1979, no. 1.

⁵ N. West, O. Tsarev, *The Crown Jewels. The British Secrets at the Heart of the KGB Archives*, London 1998, s. 33-43.

łu w tym przedsięwzięciu polskiego wywiadu, czy nawet ówczesnego ministra spraw wojskowych, gen. Władysława Sikorskiego, co niekiedy sugeruje się w literaturze przedmiotu (s. 89). Bennett dosyć przekonująco rozwiewa także teorię spisku zawiązanego przez brytyjski wywiad i Foreign Office, które miały rzekomo zamówić fałszywy list, aby potem korzystając z przecieku, doprowadzić do zdyskredytowania rządu MacDonalda.

Wyniki jej dochodzenia będzie jednak trudno zweryfikować, przede wszystkim ze względu na to, że cytowane w książce dokumenty, pochodzące z archiwów brytyjskiego wywiadu i kontrwywiadu, pozbawione są jakichkolwiek sygnatur i jest wątpliwe, aby w najbliższej perspektywie zostały udostępnione badaczom. Problem ten dotyczy szczególnie archiwaliów, zawierających materiały, na podstawie których można zidentyfikować osobowe źródła informacji. Z tego właśnie powodu niedostępny jest pochodzący z 1970 r., rządowy raport na temat listu Zinowiewa pracownicy MI5 Millicent Bagot, cytowany niejednokrotnie przez Bennett w omawianej książce, a sporządzony po ukazaniu się książki wydanej przez „Sunday Times” i ponownie podnoszącej problem jego autentyczności⁶.

O ile utrudnieniem w korzystaniu z pracy jest brak indeksu nazwisk, o tyle na uwagę zasługuje skromna wprawdzie, ale interesująca warstwa ikonograficzna — od karykatur po faksymile najważniejszych dokumentów, w tym i rosyjskiej wersji listu Zinowiewa, zamieszczonej w aneksie. Znajdziemy w nim także depezę placówki SIS w Rydze, zawierającą tekst listu w języku angielskim.

Książka Bennett nie jest zapewne ostatnim słowem w próbach znalezienia autora, czy też autorów listu Zinowiewa. Trudno jednak będzie, bez szerokiego otwarcia dla historyków archiwaliów służb specjalnych Wielkiej Brytanii i byłego ZSRR, dodać jakieś zasadnicze elementy do jej wyjaśnień, dostępnych również w całości na internetowej stronie brytyjskiego FCO⁷.

Jacek Tebinka
Gdańsk

R. A. C. PARKER, *The Second World War. A short history*, OXFORD 1997, 55. 330

Wydawnictwo Oxford University Press przedstawiło historykom i wszystkim zainteresowanym dziejami II wojny światowej niewielką, ale zasługującą na baczną uwagę pracę R. A. C. Parkera, który podjął się rzeczy trudnej — opisanie na niewielu stronach tego wielkiego, brzemiennego w skutki wydarzenia XX w. Oczywiście, zważywszy na ogrom materiału składającego się na obraz ostatniego światowego konfliktu, Autor musiał opracować własną metodę badawczą i model dyskursu, jaki chciał zaprezentować czytelnikom. Bez tych, absolutnie podstawowych, założeń Parker mógłby się pogryźć w oceanie zdarzeń i spraw ważnych i ważniejszych, jakie składają się na całość II wojny światowej. Nie wchodząc w szczególności trudności, jakie piętrzą się przed historykiem z doбором problemów do scharakteryzowania i naświetlenia, trzeba od razu powiedzieć, że Autor przedstawił własne, nowatorskie i świeże spojrzenie na całość zagadnienia. Na tym zasadza się główny walor tej pracy. Parke- rowi udało się pomieścić na niewielu stronach szereg najważniejszych bądź najbardziej kontrowersyjnych zagadnień z dziejów II wojny światowej przy dostatecznym naświetleniu ich genezy i skutków. Dobór owych problemów jest tutaj tak staranny, iż całkowite uchylenie się

⁶ L. Chester, S. Fay, H. Young, *The Zinoviev Letter. A Political Intrigue*, London 1967.

⁷ <http://www.fco.gov.uk/>